

פרק ג

דינא דמלכותא דינא במלך גוי

א. המקור לחיוב קיום החוקים של מלך גוי

עסקנו בסמכות ובתוקף שיש למלך ישראל על עם ישראל, וכעת נבחן מדוע יש למלך גוי תוקף חוקי כלשהו ביחס לעם ישראל.

כמה טעמים ניתנו לדבר:

א. בפשטות, מלך גוי **השולט בארצו** (משום כיבושו, או ששליטתו ככיבוש), זכותו **להתנות את המגורים** בה בקבלת חוקיו ומיסיו, ומכיוון שהתושב קיבל את תנאיו, אין זה שונה מכל הסכם עם גוי, שחובה לקיים (כפי שנפסק שגזל הגוי איסורו מהתורה, ראה רמב"ם הלכות גנבה (א, א), טור ושו"ע חו"מ (שמח, ב), וש"ך שם ס"ק א-ב). [וראה בדברי הראשונים שהובאו לעיל בנוגע לקשר בין בעלות על הקרקע לבין דינא דמלכותא דינא].

ב. אחת מז' מצוות בני נח היא **מצוות דינים**. רבש"ע ברא עולם שניתן יהיה לחיות בו - "לא תהוהו בראה לשבת יצרה", ואם לא יהיו דינים וחוקים בעולם תהיה אנדרלמוסיה - "אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו".

ומשמע מרש"י גיטין (ט, ב) שתוקף דיני המלך הגוי הוא משום שהמלך שולט על העם, ולכן עליו מוטלת החובה להעמיד את הדינים שבין אדם לחברו, וזה לשונו ביחס לשטרות שנעשו בערכאות של גויים: "כשרין - דדינא דמלכותא דינא... חוץ מגיטי נשים - דלאו בני כריתות ניהו הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין, אבל על הדינין נצטוו בני נח...". לכן, במקום שיש מלך ישראל ויד ישראל תקיפה כפופים לחוקי התורה, אולם במקום שיד הגויים תקיפה, יש חיוב מהתורה לפעול בהתאם לדיני הגויים.

ג. יש **כוח בידי הציבור להחליט** בנושאי ממונות מטעם הנצרך, והחלטתם מחייבת כל אחד ואחד, כדמצינו למשל בז' טובי העיר וכן בערכאות של סוריא, וכך נפסק בשו"ע חו"מ (ח, א בהג"ה): "עיירות שאין בהם חכמים הראויים להיות דיינים, או שכולן עמי הארץ, וצריכים להם דיינים שישפטו ביניהם שלא ילכו לפני ערכאות של עובדי כוכבים, ממנים הטובים והחכמים שבהם (לדעת אנשי העיר), אף על פי שאינם ראויים לדיינים, וכיון שקבלו עליהם בני העיר אין אחר יכול לפוסלן. וכן כל

צבור יכולין לקבל עליהם בית דין שאינם ראויים מן התורה (ב"י בשם תשובת הרשב"א).

המקור לכך הוא במסכת סנהדרין (כג, א). על האמור במשנה שם: "זה פוסל דיינו של זה", שואלת הגמרא: "כל כמיניה דפסיל דייני?!" אמר רבי יוחנן בערכאות שבסוריא שנו". כלומר, הגמרא מסבירה שיש מציאות שהמתדיינים יכולים לפסול את הדיינים, ומציאות זו יכולה להתקיים רק במקרה של ערכאות שבסוריה, שם לא ניתן למצוא דייני ישראל תלמידי חכמים ועל כן כדי שלא ילכו ישראל להתדיין בפני בי"ד של גויים, נתנו כח גם לג' דיינים עמי ארצות לדון ודינם דין!

וכך מסביר את הדברים חידושי הר"ן שם: "ולי נראה לקיים זה הפירוש דטעמייהו דרבנן דאמרי דאינו יכול לפסול דין שבירר חבירו, משום דכיון דמיירי במקומות שאינן בני תורה, כל בני העיר קבלו על עצמן כל אותן שנתמנו להיות ערכיים שלא יוכלו לפוסלן, ומשום הכי קאמרי רבנן לא כל הימנו לפסול דין שהמחווה רבים עליהם, ואף על גב דלא גמירי דינא דאורייתא, משום דהוו להו כשלשה רועי בקר דלא גמירי דינא כלל דכשרים כדקבלו עלייהו".

עולה מהדברים שכאשר אין דרך אחרת וישנו צורך הכרחי, יש כוח וסמכות בידי הציבור לתקן תקנות בנושאי ממונות גם שלא על פי ההלכה והסכמת הציבור מחייבת. וכן בנידון דידן, הסכמת הרבים לקבל את שלטון המלך הגוי כדי שישרור חוק וסדר מחייבת מבחינה הלכתית.

וכך כתב הרשב"ם בבבא בתרא (נד, ב): "כל מסים וארנוניות ומנהגות של משפטי מלכים שרגילים להנהיג במלכותם דינא הוא. שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו והלכך דין גמור הוא, ואין למחזיק בממון חבירו ע"פ חוק המלך הנהוג בעיר משום גזל".

וכן כותב הרמב"ם (גזלה ואבדה ה, יח) בסוגיית דינא דמלכותא: "במה דברים אמורים במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים, אבל אם אין מטבעו יוצא הרי הוא כגזלן בעל זרוע וכמו חבורת ליסטים המזויינין שאין דיניהן דין, וכן מלך זה וכל עבדיו כגזלן לכל דבר".

לפי הרמב"ם מבואר שאם בני המדינה הסכימו אפילו בדיעבד לקבל עליהם את המלך ומוכיחים זאת בפועל על ידי שימוש בשירותיו, כגון שימוש במטבע שלו וכדומה (כלומר ניהול חיי כלכלה על פי חוקי המלך), הרי הוא מלך, אבל כשאינם מכירים בו הרי הוא גזלן וליסטים.

ד. משום "הפקר בית דין הפקר", כלומר יש כוח בידי בית דין להפקיע ממון כשקיימת סיבה הנראית לו סבירה, ועל כן יש לבית דין גם כוח לפסוק לשמוע בקול המלך הגוי לטובת החוק והסדר ומניעת אנדרלמוסיה.

וכך כתב ר"ת בשו"ת בעלי התוספות (סימן יב): "דהפקיעו חכמים ממון במנהג המלכות כדרך שהפקיעו מפני תקנת (המינין) [השבים] ומפני תיקון העולם ומפני דרכי שלום...".

וכן כתב באריכות הריב"ם בתשובות חכמי פרובינציה (סימן מט): "כיון שדבר של ממון הוא וסמכי אינשי במה שהם נושאים ונותנים אשטרי דערכאות, עבדין אפומיהו דקי"ל דינא דמלכותא דינא... במאמ' שמואל וסברתו שסמך אליו תדע דקטלי דקלי ועבדי גשרי כו' לבאר, שלא השתרשה זאת הסברא אלא מן ההכרח המגיענו מפני שאנו מונהגים מהם וא"א במדיניות כמו דיני ממונות מזולת שנתנהג במנהג מנהיג המדינה ומניח נימוסיה בהכרח יהיה מי שיהיה, וזה במה שלא יסתור מצוה ממצות התורה אף על פי שישתר אי זה דבר מדברי סופרי, ובלבד שיהיה בממון, והם אמרו והם אמרו... כלומר דלא אלים דינא דמלכות' לבטל ירושת בנו הבכור שהוא דין תורה, תדע שאין אנו מכשירין עידיהם ושופטיהם ודייניהם משום דינא דמלכותא דינא... ובפי' אמרו לפנייהם ולא לפני גוים ואפי' אתה יודע כו', והנהו גשרי כי עברין עליהו לא עברין על איסור גזל, דאנן לא קטלינן להו ושליחא דמלכא הוא דקטל להו, כדאי' התם אלא משום דינא דמלכותא מפקע מינן איסור תשמיש דידהו, וזה דכי היכי דאמר רבנן הפקר ב"ד הפקר, בהנהו מילי דחזו לאפקורי ממונא, הכי נמי אמרו הפקר מלכא הפקר כאלו הוא הפקר ב"ד ושרי לאשתמושי בההוא ממונא דמפקר, וכי מצרך גשרא שהוא צורך גדול לכל מפני הנחץ אמ' מלכא שיהיו כל האילנות הפקר עד שיתוקן".

באופן שונה במקצת עולה מדברי רבינו יונה שיש כוח עצמי ביד המלך שהוא כעין הכוח של בית דין.

רבינו יונה כותב (בבא בתרא נד, ב, ומעין זה כתב גם שם נה, א): "שלא הוזכר דינא דמלכותא אלא להפקעה, שהנכסים מופקעין מבעליהן בדיני מלך, כענין הפקר בית דין הפקר".

על פי דבריו כתב הדבר אברהם (חלק א, א-ב): "דילפינן (מיניה) בגיטין דף ל"ו ע"ב [ד]הפקר ב"ד הפקר מקרא ד'וכל אשר לא יבא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו', וסבירא ליה דלא נאמרה הלכה זו על ב"ד של ישראל בתור ב"ד אלא בתור שררה וממשלה שהרי שרים וזקנים כתיבי בקרא, ובאמת היינו הך, והכי מתבאר להדיא מסנהדרין דף ה ע"א... 'לא יסור שבט מיהודה' אלו ראשי

גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, 'ומחוקק מבין רגליו' אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה ברבים, ופרש"י 'שבט' - לשון שררה, ויש להן רשות להפקיר דהפקר בי"ד הפקר, דכתיב 'וכל אשר לא יבא' וכו'. 'מחוקק' - שררה מועטת, עכ"ל... הרי מבואר דהפקר בי"ד מטעם שררה הוא ולא מטעם בי"ד במובן ההוראה.

והא דכתב הרמב"ם פ"ג ממלכים ה"ח לענין מלך, ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו אבל לא יפקיר ממון ואם הפקיר הרי זה גזל, ומשמע דכח דהפקר ניתן רק לבי"ד ולא לשררה?

נראה לי ברור דזהו רק לכבודו ולצורך עצמו דאיירי ביה, ולמדה משדה נבות דנענש אחאב על זה, וכן תירצו התוס' בסנהדרין דף כ' ע"ב ד"ה מלך בחד תירוצא למה נענש אחאב משום דבפרשת המלך כתיב יקח ונתן לעבדיו ולא לעצמו, וכן מטין דברי הרמב"ם פ"ד ה"ו ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כו' ונותן דמיהן, ועיין בפ' הרדב"ז, אבל להפקיר לצורך בתור בי"ד, בודאי יכול ועיקר הדבר תלוי בשררה.

וייתכן להסביר כדבריו את הרמב"ם (גזילה שם, יג): "אבל מלך שלקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה דרך חמס שלא כדין שחקק הרי זה גזלן". מבואר שיש למלך יכולת להפקיע ממון בדינים שחוקק. ברור הדבר שגם בית דין אינו מפקיר ואינו גוזל סתם ממון, אלא עושה הכל לצורך הציבור מסיבות הנראות לו.

לסיכום:

סמכותו של מלך גוי מבוססת על ד' מקורות בסיסיים: א. שליטתו בארצו; ב. חובת הגויים בדינים; ג. כוח הציבור להכריע בענייני ממון; ד. "הפקר בי"ד הפקר" מכוח תקנת חכמים, או מכוח המלכות.

ב. תוקפו של דינא דמלכותא דינא - מדאורייתא או מדרבנן?

קיימת מחלוקת אם דינא דמלכותא דינא הוא מדאורייתא או מדרבנן (ראה מקורות באנציקלופדיה תלמודית, ערך "דינא דמלכותא דינא", הערות 22-23).

נראה שיש לבחון את הדבר על פי הטעמים שהובאו לעיל למקור החיוב של דינא דמלכותא דינא:

א. אם המקור לדינא דמלכותא דינא הוא שמדובר בארצו של מלך גוי, הרי מדובר בהסכמה לתנאי המלך, לכל דבר ועניין, של כל הדרים בארצו ובחרו שלא לצאת ממנה, והסכמה זאת מחייבת מהתורה, שהרי גזל הגוי אסור מהתורה.

ב. לטעם של מצוות דינים שהיא מז' מצוות בני נח, ברור שהחיוב במלך גוי הוא מן התורה [ולכאורה גם במלך ישראל].

ג. בנוגע לטעם שיש לציבור כוח לתקן תקנות בענייני ממון:

יש אומרים שיסוד כוחם הוא כהפקר בית דין הפקר, שהוא כוח ציבורי, וראה בעניין תוקפו להלן [ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "טובי העיר" הערה 97 ואילך (ומש"כ שם שהוא משום דינא דמלכותא, נראה שמדובר רק כשפועלים מכוח המלכות)].

וייתכן לומר שיסוד כוחם הוא ההכרח ללכת אחרי רוב הציבור בעניינים הדורשים הכרעה, ונראה שמדובר בסברא דאורייתא של "אחרי רבים להטות", ראה להלן פרק ח (ושם אות ג ובתשובת הרא"ש המובאת שם). [ייתכן ששתי האפשרויות קיימות בסוגים שונים של תקנות הקהל, ואכמ"ל].

ד. לטעם שהמקור לדינא דמלכותא דינא הוא הפקר בית דין הפקר (או בדומה לו), קיימת מחלוקת אם כוחו של בית דין להפקיר הוא מדאורייתא או מדרבנן (ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "הפקר בית דין" הערה 11 ואילך), לרוב הפוסקים הוא מדאורייתא וממילא גם דינא דמלכותא דינא הוא מדאורייתא.¹

וכן מדברי הרמב"ם בגזילה ואבידה (ה, יא) משמע בפשטות שהמבריה מן המכס עובר על גזילה **דאורייתא**: "מכס שפסקו המלך והעמיד מוכס ישראל **לגבות חלק זה למלך** ונודע שאדם זה נאמן... **דין המלך דין הוא**, ולא עוד אלא שהוא עובר המבריה ממכס זה מפני שהוא **גוזל מנת המלך**".¹

ג. החובה לציית למלך השולט בעל כורחנו

יש לשאול: מדוע לדברי הרמב"ם שיש צורך ברצון העם, כאשר אדם כפה מלכותו וקיבלוהו לבסוף מאונס, נחשב למלך ודיניו דינים?

נראה לבאר זאת על פי הגמרא בבבא בתרא (מז, ב): "אמר רב הונא: תליוהו וזבין - זביניה זביני; מאי טעמא?... סברא הוא, **אגב אונסיה גמר ומקנה**".

1. וראה שו"ת יחוה דעת ח"ד ס' סה, שהוכיח שדינא דמלכותא מדאורייתא, מדברי הרשב"א (הובא לעיל פרק ב אות ג(ב)). הרשב"א כתב שאין אומרים דינא דמלכותא דינא במלך ישראל, והביא ראיה ממאן דאמר שמלך אסור במשפט המלך של שמואל, שכן אם נניח שיש במלך ישראל דינא דמלכותא, מה הנפקא מינה בזה שאין בו משפט המלך? והנה, אם דינא דמלכותא הוא רק מדרבנן, כמובן אין מקום לשאלה זאת, וע"כ שדינא דמלכותא לדעת הרשב"א הוא מדאורייתא.

ומסביר שם הרשב"ם: "תליוהו וזבין" - מי שתלו אותו או עשו לו יסורין עד שמכר וקיבל הדמים ואומר רוצה אני. 'זביניה זביני' - ולא יוכל לחזור בו וטעמא מפרש ואזיל... ודוקא מכר אבל מתנה לא הויא מתנה, דכיון דלא מקבל מידי לא גמר ומקני. 'דכל דמזבין איניש' - רוב חפצים וכלי ביתו וטליתו שאדם מוכר אי לאו דאניס ודחיק במעות לא הוה מזבין, ואפילו הכי הוה זביניה זביני בעל כרחו אפילו לא גמר ומקני, שלא נתנה תורה חילוק במקח וממכר בין דברים הצריכין לו ומכרן לדברים שאין צריכין לו אלא כולהו קונה לוקח, והכי נמי אף על גב דאניס מוכר קונה לוקח הואיל וקיבל דמים אף על גב דלא גמר ומקני".

מבאר הרשב"ם שפעמים רבות מכירה של חפץ יכולה להיעשות מתוך אונסו של אדם, כגון שיש לו חוב שצריך לשלמו, ואף על פי כן המכר תקף, ולכך גם בכל צורה אחרת של אונס המכר תקף, ורק אונס על מתנה אינו תקף. ואומנם בהמשך הסוגיא הגמרא דוחה את הדימוי של אונס המקח, שנובע מצורך האדם עצמו, לאונס מקח שהינו חיצוני, אבל למרות זאת הגמרא מסיקה שבמקח אגב האונס גומר ומקנה.¹

ונראה לומר בנידון דידן, שליסטים שכפה את שלטונו וקיבלוהו עליהם נוהג בו דינא דמלכותא דינא: א. בשל העובדה שבסופו של דבר קיבלו את מלכותו מרצון, שהרי הייתה לנו אפשרות למרוד בו או לעזוב את ארצו, ובחרו להישאר תחת שלטונו. ב. משום שהתקבלה תמורה לכפייה: חיי מסחר וכלכלה וביטחון. וכפי שכותב הרמב"ם (גזילה ואבידה ה, יח): "במה דברים אמורים במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים...".